

Рем Симоненко (Київ)

КІЛЬКА СТОРІНОК СПОГАДІВ

Один з найвідоміших і найактивніших вітчизняних полоністів та організаторів досліджень історії й культури братньої сусідньої країни Павло Михайлович Калениченко був студентом першого набору відкритого в 1944 р. у Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка факультету міжнародних відносин. Заснування факультету пов'язано з відновленням зовнішньополітичної діяльності УРСР. У загальній обстановці близької перемоги над нацизмом ті, хто боровся з ним у лавах Червоної Армії, природно виявляли підвищений інтерес до міжнародних проблем, прагнучи брати особисту участь у забезпеченні відвойованого миру. Саме тому вони – а серед них був і П.М. Калениченко – потяглися до нового й престижного навчального закладу.

Цілком природно й те, що в доборі й підготовці майбутніх кадрів для Міністерства закордонних справ Республіки та його представництв учасникам війни надавалася зрозуміла перевага. Їхній життєвий досвід і незрівнянні випробування становили найкращу рекомендацію для авторитетної та досить прискіпливої Приймальної комісії. Це вочевидь враховувалося й при визначенні статусу факультету. Його студенти, гімнастерки більшості яких рясніли від червоних і золотих нашивок – знаків поранень на фронті, далеко не завжди могли розраховувати бодай на якусь підтримку батьків та були вже, скажімо так, не студентського, а скоріш аспірантського віку, мали одразу ж або невдовзі утримувати родину, потребували більшого, ніж звичайна студентська стипендія. Відповідно, на факультеті міжнародних відносин вона значно перевищувала загальноуніверситетську. Можливо, це також враховувалося тими, хто, демобілізувавшись, приходив на факультет.

У 1944 р. відбулось одразу 2 набори. На 1-й курс зараховували фронтовиків, які пішли в армію з шкільних лав, на 2-й – тих, хто встиг ще до війни повчитись у вузі. До них належав і Павло Михайлович, колишній студент, здається, математичного факультету Львівського університету. В наступному, 1945 р., коли автор цих рядків теж став студентом, такого двоподілу вже не існувало. Всі старші за навчанням товариші вважалися другокурсниками – роки війни не сприяли закріпленню здобутих напередодні знань, а програма факультету виявилася досить-таки насиченою. Кожен, 6-денний тоді тиждень 7 пар ми вивчали першу іноземну мову. За цих умов 2 потоки першого набору об'єднали.

Втім, деякі дисципліни, насамперед нову історію та міжнародні відносини цього періоду – останню майстерно викладав справжній улюбленець студентів Віктор Андрійович Жебокрицький, який повернувся до рідного університету в сірій шинелі, – набори 1944 і 1945 рр. через певний час слухали разом. Наш досвідчений викладач і наставник умів під час лекцій не тільки захопити досить строкату за віком і життєвим досвідом аудиторію (в ній була й порівняно нечисленна група недавніх школярів, що, звісно, “не нюхала пороху”), а й згуртувати її, створюючи справжню, водночас творчу й товариську атмосферу на семінарах. Однак мені довелося ближче познайомитися з Павлом Михайловичем не в студентській аудиторії, а в іншій, дещо пікантнішій ситуації. На поч. 1946 р. відбувалися перші повоєнні вибори до Верховної Ради СРСР. Формувалися агітаційні колективи. Цим займався й комітет комсомолу Університету, й комсомольське бюро факультету, якому виділявся окремий агітпункт. Для затвердження на цю роботу до Комітету відрядили мене. Того самого вечора в Університеті проходив шаховий турнір. Гру не зупиниш, і на засідання

я спізнився. Коли прийшов, потрапив у досить роз'ятреної атмосферу. Запитавши, звідки я, секретар комітету комсомолу Олександр Іларіонович Бандура зауважив, що "міжнародники вражені аристократичним снобізмом", і запропонував комсомольському бюро "розібратись". Я не знав, що таке "аристократичний снобізм" і запитав про це заступника секретаря факультетського бюро П. Калениченка, який був присутнім на засіданні. Він сказав, що теж не відає.

Таким виявився наш більш-менш тривалий перший діалог з Павлом Михайловичем. Потім серйозних шахових партій мені вже не доводилося грати, на факультеті зі мною не "розбиралися". Наш агіт-колектив відзначили вищі комсомольські органи України. Агітпункт, де довелося попрацювати, містився у будинку по вул. Л. Толстого, 25. Це був відомчий будинок видавництва "Радянська Україна", і в ньому проживали журналісти республіканських газет, до колективу яких ще в студентські роки увійшов Павло. Сам він студентські роки провів в іншій відомій у Києві будівлі – університетському гуртожитку, яку з довоєнних років кияни називали "Кубуч". Там же мешкав і О.І. Бандура – доступна, чудова й розумна людина (пізніше він працював директором Держлітвидаву України). Попри емоційну репліку, що вкарбувалась у пам'ять, він прихильно ставився до "міжнародників" і довгі роки охоче контактував з нами.

Те, що Павло Михайлович ще в студентські роки став професійно займатися журналістикою, нікого не здивувало. Він був, мабуть, уродженим журналістом. Вражала його комунікабельність і надзвичайна допитливість, прагнення дізнатися про цікаву подію до самого дна, її найглибших і найпотаємніших обставин та якнайшвидше поділитися зі всіма розвіданими даними. Разом з тим час потребував ентузіастів цієї справи. Потяг до журналістики, що виразно визначився ще під час навчання в університеті, обумовив і коло найближчих друзів Павла Михайловича. Ними були, в першу чергу, його однокурсники Леонід (Олексій) Олексійович Суярко та Іван Миколайович Непийвода. На факультеті не було окремого відділення або хоча б групи журналістики, але заняття нею заохочувалося. Напевно, не останньою чергою через брак молодих кваліфікованих авторів з міжнародної проблематики й тодішню вимогливість до них. На ці теми активно писали співробітники Міністерства закордонних справ, але їх було зовсім небагато. Сам Д.З. Мануїльський, неабияк володіючи пером і словом, надавав великого значення журналістській праці. Він вважав за потрібне залучати до журналістської, як і іншої, потрібної міністерству роботи, викладачів факультету. Ті – у свою чергу – студентів. Головну увагу приділялося тоді газеті "Радянська Україна" й новоствореному за ініціативою МЗС зовнішньополітичному виданню "Сучасне і майбутнє".

Першим на професійну журналістську стежу ступив Леонід Суярко, який напередодні війни навчався в широковідомому Харківському КДЖі, був кандидатом у члени Спілки письменників України. Коли став завідувачем міжнародного відділу "Радянки", в ньому почав працювати й Павло Михайлович. Забігаючи наперед, зазначу, що він згодом отримав власний відділ критики й бібліографії, досить близький до суто наукових занять, став членом редколегії провідного тоді республіканського органу преси. Набутий досвід, на самому вістрі активного спілкування з авторитетними громадськими особами, діячами культури, серйозно допомагав Павлові Михайловичу протягом усього його життя. Леонід і Павло співпрацювали й у міжнароднополітичному журналі "Сучасне і майбутнє", що його редактором кілька років працював завідувач основної (міжнародних відносин і зовнішньої політики) кафедри факультету Олександр Карпович Касименко. Щоправда, оскільки офіційним видавцем журналу вважалася Спілка письменників, з 2-го числа на другому боці обкладинки редактором іменувався літературознавець Л.М. Новиченко. Редакція журналу містилася в кількох кімнатках будинку на розі вулиць (нині) М. Грушевського й Шовковичної, де часто можна було зустріти Павла Михайловича.

Два друга – Л.О. Суярко й П.М. Калениченко – також мешкали в гуртожитку в одній кімнаті. Поселити в ній третього – дуже дотепну, ділову й надійну людину – Івана Миколайовича Непийводу, який пізніше довгі роки очолював відділ міжнародної інформації газети "Колгоспне село" (нині "Сільські вісті"), а потім – відділ преси Міністерства закордонних справ; було й фізично неможливо. Вона була невеличкою, завширшки не більше 2,5 – 3-х метрів, дещо витягнутою від дверей до вікна, що виходило у двір "Кубуча", де зараз розміщено академічні інститути – філософії, української історіографії та інші наукові заклади. Ліворуч, пригадую, стояло ліжко подружжя Калениченків; цю темнувату частину кімнати від світлої відгороджувала довга шафа, поставлена перпендикулярно до стіни. Ближче до вікна містилася "резиденція" Л. Суярка.

Хоч зайнятість штатною журналістською працею, як і, м'яко кажучи, не надто показні домашні умови, не сприяли планомірним університетським заняттям, учився Павло Михайлович легко й добре, будучи одним з кращих студентів курсу. Цікавою була і його дипломна робота "В.В. Воровський – видатний радянський дипломат". Повчальним, як розповідав Павло, стала й співпраця з науковим керівником – відомим українським дипломатом і державним діячем, людиною надзвичайно зайнятою, але завжди приязною й турботливою – П.П. Удовиченком. Викладаючи на факультеті курс новітнього періоду

історії міжнародних відносин, Петро Платонович разом з О.К. Касименком, який, ставши директором Інституту історії АН УРСР, продовжував певний час працювати на кафедрі, стояли й за наступним життєвим кроком Павла, розв'язуючи проблему, в якій аспірантурі продовжувати навчання – університетській чи академічній. Вибір, зроблений на користь Академії, був виправданим. По-перше, науковий рівень і творча атмосфера Інституту вочевидь переважали університетські. По-друге, зважаючи на те, що Павло продовжував працювати у пресі, в Інституті він міг мати більш вільний режим для занять наукою. Відверто кажучи, не пригадую, чи вважався він стаціонарним аспірантом, чи діючим. Але знаю, що він досить часто бував в Інституті, швидко ввійшов у колектив і наполегливо, як тоді полюбили говорити, “гриз граніт науки”.

Зустрівшись напередодні війни у Львові з поляками, які втекли туди з окупованої фашистами Польщі, Павло Михайлович цікавився їхньою дальшою долею в роки Другої світової війни. Ця проблема й стала темою кандидатської дисертації аспіранта тодішнього відділу історії країн народної демократії на чолі з Федором Павловичем Шевченком – професійним дослідником і глибоким знавцем не лише української історії, яку, звичайно не можна зрозуміти належним чином, не вивчаючи й минулого сусідніх країн, не підтримуючи творчих контактів з їх ученими. Загальновідомо також, що Ф.П. Шевченко присвятив чимало уваги предметному вивченню воєнних подій. Все це, разом з творчою обстановкою в молодому за стажем і складом відділі, безсумнівно сприяло Павлові у підготовці кандидатської дисертації.

Не можу сказати, чи побував він уже тоді з цією метою у Польщі, але в Москві з ним довелося зустрічатися. Працювали ми тоді в 1-му, доволі тісному приміщенні спецфонду Ленінки. Пригадую, з якою зацікавленістю, а часом певним подивом, він демонстрував замовлені ним книжки, розмірковуючи над їх змістом. Повз його увагу не пройшла й людина, яка швидким кроком попрямувала через кімнатку, де ми працювали, до приміщення завспецфондом. “Це Олесь Гончар”, – пояснив П.М. Як я зрозумів, майбутній класик української літератури збирав тоді матеріали для історичного роману “Таврія”. В кожному разі Олександр Федотович Ермоленко, який працював тоді у відділі Федора Павловича й знав О.Т. Гончара з навчання в Харківському університеті, перед цим у Києві говорив, що письменник цікавиться матеріалами про врангелівщину й розпитував про них. Мабуть, слід зазначити, що всі ми, прочитавши в недавні студентські роки “Прапороносців”, симпатизували їх авторів. Тут варто додати, що пізніше, коли його гостро критикували після того, як побачив світ

“Собор”, Павло розповідав мені про приховані раніше й відомі нині причини нагинки на О.Т. Гончара.

У Москві працював тоді колега за факультетом та Інститутом Ігор Адріанович Петерс. Часом ми зустрічалися втрьох і говорили “за життя”. Павло тужив за Києвом, уболівав за дружину, яка залишилася наодинці з родинними проблемами. У Москві він як відповідальний співробітник “Радянської України” мешкав біля самої Ленінки, в неприступному для нас з Ігорем – приїжджих аспірантів – готелі “Москва”. Зайшовши до нього, ми побачили, щоправда, велику кімнату на 2-му поверсі – непомірку, де стояло з десяток ліжок. Та хто в молодому віці переймався цим? Що ж до кандидатської дисертації Павла Михайловича, то після захисту її було опубліковано окремою книжкою. Відповідальним редактором погодився стати Іван Олександрович Гуржій, який завжди охоче сприяв і допомагав молодим науковцям. Показовою рисою ж Павла було те, що він, принаймні в молоді роки, прагнув радитися з колегами. Мені приємно, що серед них, у даному разі, опинився й автор цих рядків, що й засвідчив напис на подарованій книжці.

Довелося мені зустрічатися з Павлом Михайловичем і у Польщі. Ці зустрічі запам’яталися, мабуть, найбільше. Вони відбувалися у Варшаві, де ми з одним з найкращих моїх інститутських друзів Дмитром Миколайовичем Сташевським, до речі онуком відомого професора історії Євгена Дмитровича Сташевського, побували в науковому відрядженні восени 1958 р. П.М. Калениченко відчував себе мало не аборигеном польської столиці і вважав своїм обов’язком опікуватися приїжджими киянами. Скажу спершу про його підтримку в буденних справах і не тільки через те, що кожен знає, яким важливим видається таке під час першої закордонної подорожі, та ще й здійснюваної 4 з половиною десятиліття тому. Інколи колоритні деталі зустрічі з іншою країною запам’ятовуються найбільш дотично. Звісно, не розповідатиму про перші спільні відвідини “барів млечних”, про що ми й гадки не мали в Києві, про інструкції, як потрібно вбиратися й поводити себе на вулиці, щоб не привертати до себе зайвої уваги, спілкуватися в наукових установах і т.п.

Згадаю лише перші відвідини їдальні Міністерства закордонних справ, де ми працювали в архіві. Ще й досі, після багатьох поїздок по різних країнах, переді мною стоїть огрядна й колоритна постать Павла Михайловича, що височить над вітриною із закусками, а за нею стоїть касирка. Замовивши обід для себе, він, показуючи на кожного з нас двох, перераховував страви “для того пана”, завершуючи їх перелік незвичним для поляків, які стояли за нами в черзі і в обід не їли хліба, доповненням – “а два кавалкі хлеба”. Зрозуміло, такі самі “кавалкі”

Павло раніше замовив і для себе. Він, мабуть, не вважав потрібним у зарубіжних умовах, підлаштовуватися під них, змінюючи власні звички й поведінку, зокрема щодо їжі.

Немає потреби зазначати, що головна підтримка й вислухані від нього поради стосувалися наукових справ. Павло Михайлович був тоді, мабуть, найактивнішим і найбільш обізнаним у польських справах співробітником АН УРСР. На той час наш Інститут підтримував досить жваві зв'язки з утвореною в 1956 р. у Польській академії наук Комісією з питань видання документів з історії польсько-радянських взаємин. Її науковий статус постійно підвищувався, тож вона врешті-решт перетворилася на окремий Інститут, що поступово розширював свій профіль і відповідно змінював назви. Павло Михайлович став першим нашим співробітником, який побував у Комісії й активно співпрацював з нею. Разом з Федором Павловичем Шевченком він був, як кажуть, "душею" українсько-польського спілкування істориків.

Очолювала Комісію авторитетний і відомий польський історик, проф. Наталя Гонсьоровська-Грабовська. Вона ж головувала у польській частині спільного багатотомного видання "Документи і матеріали з історії польсько-радянських (радянсько-польських) відносин", що публікувалося відповідно польською та російською мовами. Але справжнім мотором і організатором широко закроєної діяльності Комісії була Вероніка Олександрівна Гостинська – автор цінних, зокрема документальних, публікацій з історії цих взаємин у 1918-1919 рр. Вона пройшла складний і суворий життєвий шлях, пережила репресії 1937 р. у СРСР.

З цією надзвичайно енергійною і сміливою жінкою серйозно рахувалися у Президії ПАН, мабуть, не в останню чергу через інші особливості її життєвого шляху. Наприкінці 1920-х рр., коли М.С. Хрущов працював у Києві заступником секретаря окружного партії, вона мешкала в сусідній з ним квартирі, близько знала його родину, дружила з Ніною Петрівною. Вероніка Олександрівна розповідала, що часто, приїжджаючи до Москви, бувала в Хрущових, і там Микита Сергійович раз-у-раз просив її розповісти про дитячі роки свого старшого сина його доньці. Пряма та безкомпромісна В.П. Гостинська часом гарячкувала у взаєминах зі своїми співробітниками або говорячи про ті чи інші поточні події. Тоді до розмови одразу підключалась її старша подруга, завжди привітна й уважна з працівниками Комісії і, звичайно, з нами, Галина Павлівна Адалінська – революціонерка, яка попрацювала і в підпіллі ППС ще до створення II Речіпосполитої. Її щире й добре ставлення незмінно поширювалося й на всіх нас. Такою була й Вероніка Олександрівна, і це особливо стосувалося Павла, з яким вона по-справжньому товаришувала.

Серед інших співробітників цього наукового закладу у Варшаві, з якими всі ми найохочіше контактували, що стосується мене особисто – й найдовше; слід передусім згадати тодішнього секретаря Комісії, потім директора найпотужнішого видавництва сусідньої країни “Ксьонжка і Ведза”, згодом міністра культури, далі члена Державної Ради ПНР, головного редактора журналу “Нове дрогі”, голову Всепольського комітету ветеранів війни й Товариства польсько-радянської дружби Станіслава Матвійовича Вроньського. Можна багато розповідати про цю чудову й незламну, але далеко не догматичну, допитливу й творчу людину, її легендарну хоробрість у роки війни й сміливість, виявлену в повоєнні роки, справжнього товариша. Зазначу лише, що в очолюваному ним варшавському видавництві було опубліковано дослідження П. Калениченка й Д. Сташевського.

З, так би мовити, позакомісійних польських науковців, з якими Павло Михайлович підтримував дружні контакти, найтеплішим і найпліднішим, на мою думку, було довголітнє співробітництво з професором Відділення журналістики Варшавського університету, надзвичайно симпатичною людиною Анджеєм Слішем. Його дружина, до речі, викладала літературу, особливо цінуючи тодішню українську поезію і ставлячи її на одне з перших місць в Європі.

Перебуваючи за кордоном, Павло Михайлович, безумовно, поводить себе згідно із загальноприйнятими нормами поведінки громадянина своєї країни. Однак, він дозволяв собі не діяти завжди, як нині кажуть, “у пандан” із звинувачувальними кампаніями, що часом захлинали Польщу. Так, виступаючи з науковою доповіддю про польсько-українське культурне співробітництво напередодні війни, він навмисне звернувся до присутнього в аудиторії відомого в 1930-1950-х рр. у Польщі громадсько-політичного діяча Романа Верфеля, на той час звільненого з посади редактора головної газети ПОРП “Трибуна люду”, і наголосив на його участі в цьому співробітництві, підтримавши його погляди щодо цього. Як говорив мені Павло, окремі з присутніх поспішили дорікнути йому за таку позицію.

Р. Верфель був членом КПЗУ. В 1969 р., коли після березневих подій попереднього року його виключили з партії, він приходив до читальні архіву, з матеріалами якого довелося покорпіти й мені. Дізнавшись, що я з Києва, він розповів, що у Львові йому пощастило працювати помічником секретаря ЦК КПЗУ Мирона Титовича Заячківського (Косаря). Відчувалося, що він прагне поділитися своїми враженнями про цю людину. Він говорив про М.Т. Заячківського, який вийшов із самих глибин західноукраїнської інтелігенції, із справді юнацьким захопленням. З особливим пієтетом – про величезний

інтелектуальний потенціал і політичний хист Мирона Титовича. Думаю, що про це йшлося й під час його спілкування з Павлом, що звичайно, було тіснішим. Мені ж Р. Верфель приносив книжки, що тоді майже не видавалися навіть із спецфондів. Далеко не зі всіма авторами можна погоджуватися, але чи це так уже й потрібно?

Підсумовуючи згадуване вище, слід відзначити: Павло Михайлович Калениченко користувався величезною повагою й пошаною істориків та культурологів як своєї країни, так і братньої Польщі. Він багато зробив для зміцнення дружніх зв'язків між нашими слов'янськими народами.

П.М. Калениченко був одним з провідних полоністів не лише в Україні, а й у цілій державі, де він жив і працював. Значною є також його роль у становленні й розвитку "Українського історичного журналу". Якби Павло Михайлович хворів менше й прожив довше, більшим був би його внесок і в інші галузі історичної науки. Але й те, що йому вдалося зробити, належить до її помітних досягнень. Мабуть, це не меншою мірою стосується й інших галузей діяльності, де йому довелося працювати, передусім журналістики.